

УДК 930:94(477)“1939/1950”:355.48(477)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/98-1-2>

Володимир ДЗЬОБАК,
orcid.org/0009-0003-2187-6554
кандидат історичних наук,
докторант відділу воєнно-історичних досліджень
Інституту історії України Національної академії наук України
(Київ, Україна) v.v.dzobak@gmail.com

ПОВСЯКДЕННІСТЬ УПА В ДІАСПОРНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ: ТЕХНОЛОГІЇ ІСТОРИЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ

У статті проаналізовано репрезентацію повсякденності Організації українських націоналістів і Української повстанської армії в діаспоральній історіографії. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення функцій повсякденного опису в умовах протиставлення радянської та діаспорної моделей інтерпретації визвольного руху, а також недостатньою увагою до повсякденності як самостійної аналітичної категорії в історіографічних студіях. Метою статті є виявлення ролі повсякденності як способу історичної репрезентації, через який в історичному письмі української еміграції формується цілісний образ визвольного руху та утверджується його історична суб'єктність. Методологічну основу дослідження становлять підходи історії повсякденності та історіографічного аналізу, що уможливають позиціонування історичного тексту не лише як відображення подій, а й як форми інтерпретації досвіду та конструювання сенсів. Встановлено, що в історіографії української еміграції повсякденність виконує як описову, так і концептуальну функцію. На відміну від радянського історієписання, де побутові практики використовувалися переважно як інструмент моральної дискредитації визвольного руху, у працях еміграційних дослідників вони слугують засобом пояснення його внутрішньої логіки. Показано, що через опис організаційної структури, системи підпорядкування, військової діяльності, а також щоденного досвіду учасників формується образ УПА як впорядкованого, соціально організованого та здатного до тривалого функціонування суспільно-політичного руху. Обґрунтовано концептуальний конструкт, згідно з яким такі способи репрезентації виконують функцію історичної легітимації, поєднуючи політичний, військовий і людський виміри існування підпільного середовища. Водночас звернення до повсякденності дозволяє не лише деталізувати історичний наратив, а й наблизити його до індивідуального досвіду, через який відтворюється внутрішня динаміка визвольної боротьби. Висновки. Повсякденність у діаспорній історіографії постає як один із ключових механізмів історичної репрезентації, що забезпечує перехід від опису подій до інтерпретації досвіду та відіграє важливу роль у формуванні альтернативного до радянського бачення визвольного руху. Через поєднання організаційного, військового та людського вимірів повсякденного існування автори української еміграції прагнули не лише реконструювати підпільне середовище, а й надати йому історичної цілісності та внутрішньої логіки.

Ключові слова: український національно-визвольний рух, історія повсякденності, діаспорна історіографія, ОУН, УПА, історичний наратив, суб'єктність, репрезентація, підпільне життя, соціальні практики.

Volodymyr DZOBAK,
orcid.org/0009-0003-2187-6554
Candidate of Historical Sciences,
Doctoral student at the Department of Military History
Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) v.v.dzobak@gmail.com

EVERYDAY LIFE IN THE UPA IN DIASPORA HISTORIOGRAPHY: METHODS OF HISTORICAL REPRESENTATION

This article analyzes the representation of the everyday life of the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army in diaspora historiography. The relevance of this study stems from the need to rethink the functions of everyday description in the context of contrasting Soviet and diaspora models of interpreting the liberation movement, as well as the insufficient attention paid to everyday life as an independent analytical category in historiographical studies. The aim of the article is to identify the role of everyday life as a mode of historical representation through which a coherent image of the liberation movement is formed and its historical agency is affirmed in the historical writings of the Ukrainian diaspora. The methodological foundation of the study consists of approaches from the history of everyday life and historiographical analysis, which enable the positioning of the historical text not only as a reflection of events but also as a form of interpreting experience and constructing meaning. It has been established, that in the historical writings of

Ukrainian emigration, everyday life performs both a descriptive and a conceptual function. Unlike Soviet historiography, where everyday practices were used primarily as a tool for morally discrediting the liberation movement, in the works of emigration researchers they serve as a means of explaining its internal logic. It is shown that through the description of the organizational structure, the chain of command, military activities, and the daily experiences of participants, an image of the UPA is formed as an orderly, socially organized, and capable of sustained functioning socio-political movement. A conceptual construct is substantiated, according to which such modes of representation serve the function of historical legitimation, combining the political, military, and human dimensions of the underground environment's existence. At the same time, focusing on everyday life allows not only for a more detailed historical narrative but also brings it closer to individual experience, through which the internal dynamics of the liberation struggle are recreated.

Conclusions. *Everyday life in diaspora historiography emerges as one of the key mechanisms of historical representation, ensuring the transition from the description of events to the interpretation of experience and playing an important role in shaping an alternative vision of the liberation movement to the Soviet one. By combining the organizational, military, and human dimensions of everyday life, authors of Ukrainian emigration sought not only to reconstruct the underground environment but also to endow it with historical integrity and internal logic.*

Key words: *Ukrainian national liberation movement, history of everyday life, diaspora historiography, OUN, UPA, historical narrative, subjectivity, representation, underground life, social practices.*

Вступ. Дослідження історії українського визвольного руху середини ХХ століття тривалий час формувалося у полі напруженої взаємодії різних історіографічних традицій, кожна з яких пропонувала власні способи інтерпретації змісту його діяльності, структури та значення. Особливе місце у цьому процесі посідає діаспорна історіографія, що виникла як відповідь на ідеологічно контрольовану радянську модель історичного знання та виконувала функцію збереження і репрезентації альтернативного бачення минулого.

Під діаспорною історіографією у цьому дослідженні розуміється корпус історичних праць, сформований у середовищі української еміграції у країнах Північної Америки та Європи. До нього належать як тексти безпосередніх учасників національно-визвольного руху, так і дослідження наступних поколінь діаспори. Спільною рисою цих праць є орієнтація на україноцентричний наратив, у межах якого досвід УПА інтерпретується переважно через внутрішню логіку руху, тоді як критична позиція та залучення альтернативних пояснювальних моделей часто залишаються обмеженими.

Водночас ця історіографія не була однорідною: вона формувалася напрацюваннями як безпосередніх учасників ОУН бандерівської течії, так і представників різних військово-політичних середовищ, зокрема пов'язаних із формуваннями УПА Тараса Бульби-Боровця, підрозділами ОУН мельниківської течії, іншими політичними угрупованнями, а також дослідників із наукових кіл. Така різноманітність зумовлювала відмінності в інтерпретаційних підходах і глибини критичного осмислення.

Водночас, попри цю внутрішню різноманітність, у цій розвідці зроблено спробу виокремити ті риси та підходи, які були спільними або найбільш поширеними для різних напрямків діаспор-

ної історіографії. Це дає підстави розглядати її не лише як сукупність окремих інтерпретацій, а як відносно цілісне інтелектуальне поле з притаманними йому способами осмислення українського визвольного руху.

У межах цього дослідження повсякденність розглядається не у вузькому сенсі побутових практик, а як ширша аналітична категорія, що охоплює способи організації, функціонування та переживання підпільного середовища. За такого підходу організаційна структура, військова діяльність і індивідуальний досвід не протиставляються повсякденності, а постають її взаємопов'язаними вимірами, через які відтворюється внутрішня логіка існування визвольного руху.

Саме таке розуміння повсякденності зумовлює необхідність звернення до історіографії питання, щоб простежити, у який спосіб ці виміри були відображені та інтерпретовані в працях авторів української еміграції.

Історіографія питання. Діаспорна історіографія ОУН і УПА формувалася в умовах необхідності протистояти радянській інтерпретації визвольного руху, що зумовило її специфічну проблематику та дослідницькі акценти. Водночас, попри внутрішню неоднорідність, авторське середовище виробило низку спільних підходів до осмислення національно-визвольного руху, які визначали способи його історичної репрезентації.

Найбільш ґрунтовною узагальнюючою працею, присвяченою осмисленню діаспорної історіографії ОУН і УПА, є дослідження Я. Примаченко (Примаченко, 2010), у якому простежено основні підходи північноамериканських авторів до інтерпретації визвольного руху. У центрі уваги дослідниці перебувають проблеми формування історичного наративу, співвідношення наукового аналізу і політичної позиції, а також роль діаспори у збереженні та трансляції знань про підпільну боротьбу.

Окремі аспекти розвитку діаспоральної історіографії висвітлено у публікації Я. Шолох (Шолох, 2002: 137–152), яка звернула увагу на маловідомі українському читачеві тексти, зокрема праці І. Каменецького, а також проаналізувала ставлення І. Лисяка-Рудницького до визвольного руху. Ці дослідження дають змогу розширити уявлення про інтелектуальне середовище діаспори та виявити наявність різних інтерпретаційних позицій у його межах.

Грунтовний аналіз розвитку історіографії національно-визвольного руху представлено у статті Н. Надурак, у якій розглянуто радянську, діаспорну та сучасну дослідницькі традиції, що охоплюють події 1930–1950-х років. Авторка окреслює як здобутки еміграційних дослідників, так і недоліки їхніх праць. Зокрема, звертається увага на те, що обмежений доступ до емпіричних пластів зумовлював специфіку дослідницьких підходів: «історики не мали широкої джерельної бази для досліджень, тому головну увагу спрямували на публікацію аналітичних розробок із проблем української історії» (Надурак, 2002: 124–149).

Водночас значний масив цих праць представлений роботами безпосередніх учасників або свідків подій, серед яких особливе місце посідають тексти М. Лебеда (Лебедь, 1987), П. Мірчука (Мірчук, 1953), та багатьох інших авторів, а також публікації серії «Літопис Української повстанської армії». У цих працях увага зосереджена на відтворенні хронології подій, організаційної структури, бойових дій і масштабів діяльності підпілля. Поєднання документів з елементами свідчень та меморіальної інтерпретації зумовлювало їхню подвійну функцію – як джерела інформації та як засобу формування певного образу визвольного руху.

Окремий напрям становлять дослідження, присвячені військовій організації та функціонуванню УПА, зокрема праці П. Содоля (Содоль, 1994), у яких здійснено спробу системного аналізу структури, принципів управління та адаптаційних механізмів повстанської армії. Такі роботи сприяли утвердженню уявлення про УПА як про впорядковану та раціонально організовану військову силу.

Разом із тим аналіз наявної історіографії засвідчує, що попри значний обсяг напрацьованого матеріалу, важливі аспекти повсякденного життя підпільного середовища тривалий час залишалися поза межами спеціального, системного фундаментального осмислення. Побутові практики, індивідуальний досвід, умови існування та внутрішні механізми функціонування руху зазвичай розгля-

далися фрагментарно або виконували допоміжну, ілюстративну функцію в межах ширших наративів.

Таким чином, попри значний внесок діаспорної історіографії у дослідження визвольного руху, повсякденність як аналітична категорія залишається недостатньо опрацьованою. Саме це зумовлює необхідність звернення до неї як до самостійного об'єкта дослідження, що уможливило усталення нових підходів до осягнення внутрішньої логіки існування підпільного середовища та способів його історичної репрезентації.

Радянська модель репрезентації повсякденності. У радянській історіографії опис повсякденного життя українського визвольного руху не мав нейтрального або допоміжного характеру, а виконував чітко визначену ідеологічну функцію. Повсякденність у цьому контексті виступала інструментом інтерпретації, спрямованої на формування негативного образу ОУН і УПА як соціально девіантного та морально неприйнят-ного явища.

На відміну від діаспорного підходу, де повсякденні практики використовувалися для пояснення внутрішньої логіки існування підпілля його легалізації і легітимації, у радянському історієписанні вони підпорядковувалися завданню дискредитації. Побутові аспекти, умови існування, внутрішні взаємини та поведінкові моделі учасників руху добиралися таким чином, аби підкреслити насильство, деструктивність і нібито кримінальний характер підпільного середовища.

Особлива увага приділялася педалюванню проблеми внутрішніх конфліктів, зокрема, виступ С. Бандери проти А. Мельника. При цьому автори не добирали слів у негативних оцінках провідних діячів українського національно-визвольного руху: «Мельник неодноразово намагається поставити на коліна Бандеру. Як павуки в банці, обидва націоналістичні гангстери протягом кількох місяців 1940 року змагаються за титул «вождя», за свою перевагу, посилаючись при цьому на свою близькість до Євгена Коновальця» (Беляев, 1954: 31).

В аналогічному ключі інтерпретувалися вияви жорстокості (Давиденко, 1989: 19), дисциплінарні практики та взаємодії з цивільним населенням. Їх послідовно подавали як свідчення моральної деградації руху. Унаслідок цього повсякденність втрачала свій описовий і досвідний вимір, натомість перетворювалася на інструмент ілюстрації наперед заданих ідеологічних висновків.

Водночас важливою рисою радянської моделі була селективність у доборі матеріалу: позитивні або нейтральні аспекти повсякденного існування

підпілля системно ігнорувалися або витіснялися на периферію наративу. У результаті формувалася спрощений і одновимірний образ визвольного руху, в якому повсякденність виконувала функцію не пояснення, а засудження.

Таким чином, у радянській історіографії повсякденність виступала не самостійним об'єктом дослідження, а засобом ідеологічної інтерпретації, через який конструювався негативний образ, дегуманізований ОУН і УПА. Саме ця модель зумовила необхідність формування альтернативного підходу в діаспоральних авторів, де повсякденний вимір набув принципово іншого значення.

Завдання діаспорної історіографії визвольного руху. Формування діаспорної історіографії українського визвольного руху зумовлювалося не лише потребою збереження історичної пам'яті, а й глибокою кризою історичного знання в радянській Україні. В умовах ідеологічного контролю, цензури та поступової деградації академічної історичної науки українські інтелектуали в еміграції опинилися перед необхідністю перебрати на себе функцію репрезентації національного минулого. О. Оглоблин висловив обґрунтоване передбачення про те, що історична наука на Батьківщині «буде чимраз більше обмежувана й стиснювана, вихолощувана й фальшована, й нарешті заборонена» (Оглоблин, 1995: 290–291), що вказує на сприйняття радянської історіографії як середовища, неспроможного до незалежного осмислення минулого.

У цьому контексті одним із ключових завдань діаспоральних авторів стало протиставлення радянському історичному наративу через відтворення альтернативної картини минулого. Йшлося не лише про накопичення фактографічного матеріалу, а про свідоме прагнення «розкрити правду про Україну... показати геройську сторінку нашої недавньої і сучасної боротьби...» (Лебедь, 1987: 15), що засвідчує присутність виразного ціннісного та нормативного компоненту в історіографії авторів діаспори.

Важливим елементом цієї репрезентаційної стратегії стало звернення до тривалої історичної перспективи, у межах якої визвольний рух подавався як закономірний етап розвитку української національної ідеї. Через відтворення генези організованого націоналістичного руху у діаспоральних текстах формувалася наратив тяглості, що створював передумови для інтерпретації діяльності ОУН і УПА як складової ширшого історичного контексту (Martovych, 1952: 10).

Така перспектива позиціонувала визвольний рух не як ізольоване явище воєнного часу, а як

закономірний етап історичного розвитку, укорінений у довготривалих процесах формування національної ідентичності.

Але проблема полягала не лише у протистоянні з радянською історіографією, а й у відсутності належного знання про визвольну боротьбу на Заході. «На жаль, не тільки український рух опору спотворюється та зневажається по всьому світу, але й історія героїчного українського опору як проти нацистів, так і проти комуністів під час останньої війни...» (Martovych, 1952: 24).

Про реальний стан боротьби УПА в Україні, було дуже мало відомо не тільки місцевому населенню Заходу, але українській спільноті. Їй тривалий час бракувало уявлення про реальний масштаб і характер підпільного руху в Україні в 40–50-х роках ХХ століття. «Коли взяти до уваги, що ще так недавно, два-три роки тому ставлено на еміграції під сумнів існування УПА взагалі, мовляв, в підсоветських умовах немислимий ніякий спротив і існування незалежного політичного чинника – тоді зовсім не повинна дивувати потреба уточнення в тій матерії» (УПА в національно-визвольних змаганнях, 1950: 3).

У цьому контексті історичний наратив еміграційного середовища виконував не лише інформативну, а й легітимізаційну функцію. Одночасно із демонстрацією масштабів і характеру визвольної боротьби у діаспорних працях простежується прагнення надати їй концептуального пояснення, зокрема через апеляцію до принципів міжнародного права, які визнають право народів на самозахист у разі брутального порушення їхніх прав (Веденєєв, 2012). У межах такої інтерпретаційної моделі визвольний рух репрезентувався як реакція українського суспільства на насильство з боку нацистського і радянського режимів.

Водночас важливим елементом цієї стратегії було спростування негативних наративів, сформованих радянською історіографією. Зокрема, звинувачення повстанців у «бандитизмі» (Сватко, 1994) у текстах українських істориків зарубіжжя піддавалися системній ревізії через пояснення їхніх дій як складової організованого визвольного спротиву.

Окреме місце посідала проблема звинувачень в антисемітизмі, що тривалий час циркулювали в північноамериканському публічному та науково-публіцистичному дискурсі. У відповідь на ці закиди у діаспорній історіографії формувалася специфічна модель аргументації, яка поєднувала апеляцію до історичних фактів із ширшою інтерпретаційною рамкою. Як зазначає Я. Примаченко, спроби урядових структур США і Канади встано-

вити однозначну оцінку цього питання не дали відчутних результатів (Примаченко, 2010: 105–107), що сприяло пролонгації суперечливих уявлень про український національно-визвольний рух у тамтешніх суспільствах.

У таких умовах у діаспорному нарративі поступово утверджувалася ідея «нації-жертви» (Німка, 2006: 25), покликана протистояти образу «українця-злочинця» та змінити оптику сприйняття українського визвольного руху.

Водночас формування такого нарративу відбувалося в умовах обмеженого дослідницького опрацювання цієї проблематики. Не зважаючи на наявність низки публікацій авторів з діаспори, В. Косик зазначав, що «мало українських істориків займалися цією тематикою (історією ОУН та УПА – автор), а ще менше мали охоту писати про це» (Косик, 1994: 89). Разом із тим праці представників еміграційної історіографії не були позбавлені внутрішніх обмежень, зумовлених умовами їхнього формування.

Значна частина текстів створювалася безпосередніми учасниками або свідками подій, що спричиняло поєднання аналітичного викладу з елементами свідчення, пам'яті та корпоративної апологетики. Унаслідок цього історичне письмо нерідко набувало нормативного характеру, в межах якого інтерпретація подій поєднувалася з їх моральною оцінкою та спрямовувалася на легітимацію визвольного руху і утвердження його місця в національній історії.

Саме в межах такого способу історичного письма повсякденність поступово набуває не лише описового, а й концептуального значення, стаючи одним із ключових способів осмислення визвольного руху.

Повсякденність як спосіб історичної проєкції визвольного руху. У цьому тексті розрізняються повсякдення, як сукупність конкретних побутових практик, і повсякденність, як ширша аналітична категорія. Якщо повсякдення стосується безпосереднього досвіду щоденного життя, то повсякденність охоплює способи організації, функціонування та переживання цього досвіду. У межах цього дослідження повсякденність розглядається саме у другому значенні – як спосіб історичного бачення, через який відтворюється внутрішня логіка існування підпільного середовища.

Еміграційні дослідники визвольного руху відводили повсякденності значно ширше місце, ніж допоміжному описовому елементу історичного нарративу. Через побутові деталі, індивідуальні звички, умови підпільного існування, пережи-

вання втоми, втрат формувалася особливий спосіб історичного бачення визвольного руху, у межах якого боротьба поставала не лише політичним чи військовим явищем, а й досвідом постійної витривалості.

Саме тому опис ієрархічної будови УПА, військових операцій, способів комунікації або взаємин усередині підпілля набував самостійного значення і давав можливість показати внутрішню структуру життя в умовах постійної небезпеки.

Крім того, повсякденність в діаспорній історіографії виконувала функцію історичного наближення, оскільки через конкретний досвід відкривала людський вимір визвольного руху. Тамтешні автори намагалися показати, як «народжувалася, росла й могутніла українська самостійницька ідея, які форми вияву вона прибирала, з якими труднощами вона боролася...» (Лебедь, 1987: 15). У такий спосіб вони переносили увагу з абстрактних політичних категорій на досвід проживання учасників боротьби за українську державність.

Таке наближення реалізується через кілька взаємопов'язаних способів репрезентації визвольного руху. Передусім увага зосереджується на внутрішній структурі організації, що уможливило інтерпретації підпілля як впорядкованої системи з розвиненими механізмами управління, дисципліни та підпорядкування. Важливу роль відіграє і військовий вимір, у межах якого відтворюються масштаби озброєння, організація бойових підрозділів і здатність до тривалого збройного протистояння.

У цій системі репрезентації повсякденний досвід надає рухові внутрішньої людської наповненості, дозволяючи осмислити його не лише через бойові дії, а й крізь щоденні моральні, фізичні та емоційні випробування. У сукупності ці виміри формують цілісний спосіб історичного бачення, в якому організаційний порядок, військова спроможність і людський досвід взаємно підсилюють одне одного.

Організаційний вимір повсякденності: структура руху як аргумент історичної легітимності. У межах діаспорної історіографії увага до організаційної структури була зумовлена поширеними уявленнями про УПА як стихійне та неорганізоване явище.

Не тільки в радянській історіографії, але й в еміграції досить тривалий час побутувала думка, що «УПА це лише своєрідність холодноярщини, звичайна собі дія політично-концепційно і військово-організаційно не оформлених, повсталих порядком сліпої розпучливої реакції, загонів» (УПА в національно-визвольних змаганнях, 1950: 3). Наявність

таких оцінок зумовлювала особливу увагу діаспоральних дослідників до відтворення внутрішньої структури Української повстанської армії. У цьому випадку опис організації виконував не лише інформативну, а й концептуальну функцію, будучи одним із ключових способів спростування уявлень про хаотичний характер підпільного руху.

Через детальний виклад рівнів командування, функціонального розподілу обов'язків, територіального поділу, системи зв'язку, підпорядкування і дисципліни визвольний рух показувався як складна, ієрархічно організована система, здатна до внутрішньої координації, тривалого функціонування та адаптації до змін воєнно-політичної ситуації. Саме тому організаційна структура постає як форма повсякденного порядку підпільного середовища, що регулює щоденну діяльність, взаємодію та розподіл функцій у межах руху.

Характерним прикладом такого підходу є ранні праці про УПА, зокрема книга М. Лебеда (1946), у якій уже було окреслено поділ повстанської армії на УПА-Північ, УПА-Південь та УПА-Захід, а також представлено просторову карту її діяльності (Лебедь, 1987: 192).

Більш розгорнутий опис структури подано у праці П. Мірчука (1953), де увага приділяється не тільки бойовим підрозділам, а й запілля та Самооборонним кущовим відділам (СКВ) (Мірчук, 1953: 237). У цьому вимірі повсякденність виявляється як мережа щоденних практик, через які підпільне середовище забезпечувало власне функціонування на локальному рівні.

Системний характер такої інтерпретації підсилюється й урізноманітнюється у працях П. Содоля, який, маючи військовий досвід, аналізує структуру УПА крізь призму принципів організації регулярних армій. Наголошуючи на необхідності збалансованого розподілу людських і матеріальних ресурсів, він інтерпретує повстанське військо як раціонально побудовану структуру, зорієнтовану на ефективне ведення бойових дій (Содоль, 1983, С. 162).

Наголошуючи на подібності організаційних принципів до регулярних армій, П. Содоль зазначав, що УПА «була революційною армією, яка вже на початку свого існування була скерована на бойові акції регулярного характеру і тому організація бойових відділів проходила в більшості за зразком регулярних армій» (Содоль, 1983, С. 162). У межах такого трактування сама структура набувала значення аргументу історичної раціональності, оскільки демонструвала наявність продуманих механізмів управління, а не стихійного чи випадкового характеру імпульсів до боротьби.

Особливого значення у працях діаспори набувало простеження змін організаційної побудови залежно від етапів боротьби. «Українська повстанська армія (УПА) пройшла різні етапи організаційного розвитку. Щоразу, коли ставало очевидним, що організаційна структура відстає від вимог моменту, негайно вносилися зміни та вдосконалення» (Тус-Крохмальчук, 1972, 29).

Перехід від більших військових формувань до компактніших мобільних груп, зміни в системі підпорядкування, перегляд функцій окремих ланок підпілля позиціонувалися не як ознака ослаблення, а як вияв здатності до раціонального пристосування до нових умов протистояння. Наведені в цих працях кількісні характеристики підрозділів УПА («відділ», «підвідділ») у різні періоди виконували не лише довідкову функцію, а й слугували засобом демонстрації внутрішньої динаміки та керованості руху (Мірчук, 1953: 235).

Дослідники еміграційного середовища приділяли окрему увагу висвітленню системи військових рангів і відзнак в УПА (Содоль, 1994: 29–32). Аналіз цих елементів військової організації дав змогу інтерпретувати повстанське середовище як структуровану систему з чітко визначеними принципами субординації та внутрішнього порядку. У такий спосіб військова організація УПА постає не лише як елемент внутрішнього порядку, а і як один із аргументів на користь легітимності визвольного руху та права його учасників на статус комбатантів.

Крім того, у діаспорних текстах відтворювалися способи ухвалення рішень, дисциплінарні вимоги та процедури відповідальності. Через такі описи підпільне середовище постає не лише як простір боротьби, а як струнка система, в якій навіть за умов постійної небезпеки зберігалася внутрішня регульованість. У цьому сенсі репрезентація організаційної структури виконувала функцію історичного заперечення радянського бачення, що послідовно зводило визвольний рух до образу дезорганізованого та криміналізованого середовища.

Таким чином, у діаспорній історіографії організаційна структура репрезентується не лише як доказ раціональності руху, а як спосіб відтворення його повсякденного існування.

Це, своєю чергою, підводить до ще одного важливого виміру – військового, через який рух утверджував себе як організовану і дієздатну силу.

Війна як простір історичної легітимації: противник, бойова сила, масштаби. У діаспорній літературі війна постає одним із ключових просторів історичної легітимації визвольного

руху. У цьому вимірі вона подається не лише як історичний контекст, а як форма повсякденного існування підпільного середовища, що визначала його практики, ритми діяльності та способи взаємодії з навколишнім середовищем.

Уже на ранньому етапі формування цього нарративу перед авторами постало завдання продемонструвати масштаб і значення діяльності УПА, що реалізовувалося через кілька взаємопов'язаних способів репрезентації.

Першим із них було окреслення кола противників. У відповідних текстах наголошувалося на необхідності ведення боротьби одночасно проти кількох сил – нацистської Німеччини, радянського режиму, а також польського підпілля (Літопис УПА, 1989: С. 22–23). Така репрезентація багаторонного протистояння виконувала функцію розширення історичного контексту, в межах якого діяльність УПА інтерпретувалася як складова ширшої війни, а не як локальний або епізодичний конфлікт.

Не менш важливим елементом було показати масштаби військового протистояння, у якому брала участь УПА. У діаспорних публікаціях вони нерідко подаються як безперервні та інтенсивні (Лебець, 1946: 27), що створює уявлення про постійну військову активність підпільного руху. У цьому випадку сам факт тривалості та регулярності бойових зіткнень виступає не лише описовим елементом, а засобом підкреслення військової спроможності УПА.

Третій спосіб репрезентації пов'язаний із просторовим виміром діяльності. Наголос на широкій географії операцій уможлиблював представлення визвольного руху як явища загальнонаціонального масштабу (Martovych, 1952: 17). У межах цієї логіки територія функціонування виступала показником не лише поширення, а й впливу підпільного середовища.

Це дозволяє інтерпретувати війну як постійно відтворювану повсякденну реальність, у якій підпільне середовище змушене було одночасно реагувати на різні загрози та адаптувати власні стратегії існування.

Важливе значення мало конструювання уявлення про загальнонаціональний характер УПА (УПА в національно-визвольних змаганнях, 1950: 5). У діаспорних текстах підкреслювалося, що повстанська армія постає як надпартійна формація, що об'єднує різні соціальні та політичні групи. У цьому контексті утворення Української Головної Визвольної Ради подавалося як завершення процесу інституціоналізації руху та його перетворення на репрезентанта загальнонаціо-

нальних інтересів (УПА в національно-визвольних змаганнях, 1950: 6).

Важливою особливістю цього типу історичного письма є також зміщення акценту з самих бойових дій на їх результати. У працях авторів української еміграції підкреслюється не лише сам факт бойових зіткнень, а їхні наслідки – зокрема контроль над окремими територіями, обмеження діяльності окупаційних адміністрацій і можливість розгортання власної організаційної роботи (Літопис УПА, 1989: 23–24). Така оптика дає змогу пояснювати військову діяльність не лише як процес, а й як доказ ефективності та результативності визвольного руху.

Важливим елементом діаспорних напрацювань стало послідовне відтворення військового виміру визвольного руху, крізь призму якого Українська повстанська армія постає реальною збройною силою, здатною до тривалого ведення бойових дій у складних умовах багаторонного протистояння. У цьому контексті детальні описи конкретних бойових ситуацій, зіткнень і операцій виконували як ілюстративну, так і доказову функцію, демонструючи наявність організованої військової діяльності. «В липні 1944 р. дві німецькі дивізії почали наступ з двох сторін. На тому відтинку, в околиці села Липа, перебувала тоді старшинська школа УПА «Олені», підстаршинська школа «Беркути», військова лічниця УПА з ок. 40 важко раненими та два курені УПА – курінь к-ра Різуна і курінь к-ра Козака» (Мірчук, 1953: 49).

Водночас у цих текстах простежується прагнення поєднати уявлення про інтенсивність бойових дій із підкресленням їхньої тактичної специфіки. Зокрема, наголошувалося, що відділи УПА уникали великих фронтальних зіткнень, спрямовуючи свої дії передусім проти адміністративних і поліцейських структур (Мірчук, 1953: 51). Така інтерпретація позиціонувала військову активність не як хаотичну, а як раціонально організовану форму збройного спротиву, що враховувала асиметричний характер протистояння.

У такій перспективі військова діяльність постає як повсякденна практика, що передбачала постійне балансування між ризиком, мобільністю та обмеженими ресурсами.

Поряд із цим у діаспоральній історіографії наявні приклади явної гіперболізації масштабів руху, зокрема у твердженнях про чисельність УПА: «В хвилі приходу большевиків на західноукраїнські землі кількість бійців УПА доходила до 80.000 українців і около 20.000 чужонаціонального елемента» (Мірчук, 1953: 51). Такі оцінки свідчать про намагання підсилити уявлення про

військову потугу руху, що інколи набувало рис міфологізації. Водночас саме ця тенденція вказує на прагнення авторів утвердити УПА як повноцінного учасника воєнного конфлікту.

Значна увага приділялася також озброєнню, організації відділів, бойовим операціям, формам тактичної взаємодії та підготовці кадрів (Содоль, 1994: 42–44).

У відповідних працях підкреслювалася роль ОУН(б) (УПА в національно-визвольних змаганнях, 1950: 13), у забезпеченні підготовки командирського складу, що давало змогу представити військову діяльність як результат цілеспрямованої організаційної роботи, а не спонтанного розвитку подій.

У той самий час деякі автори, зокрема Ю. Тис-Крохмалюк, зазначали і певні негативні моменти політичного керівництва УПА з боку ОУН (б): «Військовий сектор українського підпільного руху опору відтак втратив багато часу на організацію УПА через опір з боку опозиції до політичного сектору, очолюваного тимчасовим керівництвом ОУН» (Тис-Крохмалюк, 1972: 38).

У цьому контексті детальний опис озброєння, боєприпасів, способів їх здобуття, організації вишколу та тактики набував ширшого значення. Він демонстрував здатність руху не лише до символічного спротиву, а до тривалого військового функціонування, що потребувало внутрішньої дисципліни, матеріального забезпечення та бойового досвіду.

Не лише ґрунтовний аналітичний виклад, а й сама мова цих текстів формувала у читачів уявлення про національно-визвольний рух як про серйозну й організовану силу. «Фронт УПА» (Мірчук, 1953: 40), об'єднана армія (Содоль, 1994: 12), «визвольно-революційний змаг України» (УПА в національно-визвольних змаганнях, 1950: 4), тощо.

Таким чином, у авторів української діаспори війна репрезентується не лише як простір бойового протистояння, а як форма повсякденного існування визвольного руху, через яку відтворюється його здатність до тривалого збройного спротиву.

Водночас така оптика відкриває можливість переходу від опису зовнішніх форм діяльності до аналізу внутрішнього досвіду їхнього проживання.

Людський вимір боротьби: героїзм, побратимство, виснаження, адаптація. Поряд із організаційною структурою та військовим виміром в діаспорних публікаціях послідовно відкривався інший рівень концептуалізації українського націо-

нально-визвольного руху, у якому боротьба постає через досвід її щоденного проживання. У цьому контексті повсякденність виступає як простір індивідуального та колективного переживання, що уможлиблює осмислення підпільного середовища не лише і як системи дій, а як форми існування в умовах постійної небезпеки.

Однією з ключових категорій цього виміру стає героїзм, який у діаспорних текстах постає як результат окремих бойових вчинків і характеристика тривалої витривалості.

Багато авторів відзначали героїзм повстанців: «Яструб сам стає біля гранатомета. Його гранати цільно б'ють по ворожих загрозливих танках... Біг не вгавав весь день. Командир Яструб завжди з'являвся у небезпечних і загрозливих місцях...» (Мірчук, 1953: 107).

Іншим фактором, який постійно фігурує в літературі діаспори, пов'язаний з жертвністю учасників самостійницького руху. «28. 4. 46 р. в лісі б. с. Шмітків (Грубешівщина), заскочені польсько-більшовицькими бандами, пострілялися у безвихідній ситуації 11 повстанців з ройовим Дібровою. Два важко поранені, що попали в полон хоч зазнали надлюдських тортур, не зрадили жодних військових таємниць (Мірчук, 1953: 182).

Значна увага приділялася тим сторонам підпільного життя, які в традиційній військовій історії часто залишаються поза основним наративом: харчуванню (Лебець, 1946: 37–38), умовам перебування в криївках, тривалим переходам, нестачі сну, холоду, фізичному виснаженню, хворобам і постійному пристосуванню до змін середовища. Саме через ці деталі формувалася людський вимір боротьби, у межах якого учасник підпілля поставав не лише носієм політичної ідеї чи бойової функції, а людиною, яка щоденно долала тілесні обмеження і загрозу виснаження.

Важливим елементом цієї репрезентації є також побратимство, що постає як форма соціальної організації повсякденного життя. У діаспорних працях воно описується як система взаємної підтримки, довіри та солідарності, що забезпечувала функціонування підпільного середовища в умовах ізоляції та ризику. Побратимство в цьому сенсі виконує не лише моральну, а й практичну функцію, трансформуючись у необхідну умову виживання: «І всі повстанці в рою, за прикладом Вітра-Степа завели вже побратимство між собою. І так створився "Рій побратимів"» (У боротьбі за волю, 1949).

Незважаючи на тривалість і виснажливий характер боротьби УПА з радянською владою на західноукраїнських землях, діаспорні автори

послідовно наголошували не на занепаді руху, а на витривалості й внутрішній стійкості його учасників. Повсякденний досвід у їхніх текстах подавався як простір збереження солідарності, моральної прив'язаності та відчуття спільноти навіть в умовах поступової демобілізації та втрат. Показовим у цьому контексті є свідчення одного з повстанців, який узимку 1949 року писав: «Демобілізація відділів була для мене великим смутком. Здавалося, що вже світ валиться [...] Туга за військом, за дружнім життям в рою, хоті й сотні мучить мене безупину. Коби я вже діждав тієї хвилини, коли, ми будемо збиратися у наші славні сотні...» (Содоль, 1983: 167).

Такі наративи репрезентують повсякденність не як ознаку виснаження чи розпаду, а як доказ глибокої емоційної залученості, тривалості зв'язків і здатності руху до збереження внутрішньої єдності навіть у кризових обставинах.

Таким чином, людський вимір у діаспорній історіографії виконує функцію репрезентації повсякденного досвіду визвольного руху. Через категорії героїзму, побратимства, виснаження та адаптації формується образ підпільного середовища як простору, де боротьба постає сукупністю дій і тривалим процесом проживання в умовах ризику, напруження та необхідності постійного пристосування.

Висновки. Аналіз діаспорної літератури, пов'язаної з історією українського національно-визвольного руху 40-х років ХХ ст., засвідчує, що повсякденність у її межах виконувала значно ширшу функцію, ніж допоміжний описовий елемент історичного наративу. Вона виступала одним із ключових інструментів формування альтернативного бачення визвольного руху, через який здійснювалося його історичне утвердження як суб'єктного, організованого та легітимного явища.

На відміну від радянського історієписання, де повсякденні практики використовувалися переважно як засіб дискредитації через акцент на насильстві, девіації та внутрішніх конфліктах, у діаспорному вони набували інтерпретаційного значення. Через побутові деталі, індивідуальний

досвід, умови існування підпілля та психологічні виміри боротьби відтворювалася внутрішня логіка функціонування визвольного руху.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що повсякденність у діаспорній історіографії функціонує як комплексна аналітична категорія, що охоплює кілька взаємопов'язаних вимірів. Це – по-перше, організаційний вимір, у межах якого структура руху постає як форма повсякденного порядку, що забезпечує його внутрішню регульованість і тривалість. По-друге, військовий вимір, у якому війна інтерпретується як повсякденна практика існування підпільного середовища в умовах постійного ризику та багатостороннього протистояння. По-третє, людський вимір, завдяки якому розкривається досвід щоденного проживання боротьби, включно з переживанням виснаження, страху, побратимства та адаптації.

Саме поєднання цих вимірів створює можливість для трактування повсякденності не як допоміжного аспекту, а одного із ключових механізмів історичної репрезентації, завдяки якому визвольний рух отримує політичну, військову та людську цілісність. У цьому полягає наукова новизна дослідження, що пропонує інтерпретувати повсякденність як спосіб історичного мислення, а не лише як описовий рівень історичного наративу.

Водночас проведений аналіз засвідчує, що автори української еміграції, попри відмінності здебільшого корпоративного характеру, формувала відносно цілісне інтелектуальне поле зі спільними інтерпретаційними практиками. Разом із тим її обмеження полягали у поєднанні аналітичного викладу з елементами пам'яті, свідчення та апології, що зумовлювало нормативний характер окремих інтерпретацій.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим аналізом повсякденності підпільного середовища на основі ширшого кола джерел, а також із порівнянням діаспорних інтерпретацій із сучасними підходами до історії повсякденності, що дасть змогу з'ясувати особливості функціонування механізмів формування історичної пам'яті та репрезентації визвольного руху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беляев В., Рудницький М. Под чужими знаменами. Москва: Молодая Гвардия, 1954. 208 с.
2. Веденеев Д. УПА і норми міжнародного гуманітарного права. *Історична правда*. 13.10.2012. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2012/10/13/96716/> (дата звернення: 20.03.2026).
3. Давиденко В. «Українська повстанська армія»: шлях ганьби і злочинів. Київ: Товариство «Знання», 1989. 48 с.
4. Косик В. Український історик про ОУН і УПА. *Український історик*. № 1-4. 1994. С. 82–89.
5. Лебедь М. УПА, Українська Повстанська Армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Ч. 1. Німецька окупація України. [Б. м.]: Видання Пресового Бюро УГВР, 1946. 128 с.

6. Лебедь М. УПА. Українська Повстанська Армія. Нью-Йорк: Сучасність, 1987. 206 с. (Бібліотека «Прологу» і «Сучасності»; ч. 172).
7. Літопис УПА. Т. 1: Волинь і Полісся. Німецька Окупація. Кн. 1: Початки УПА; документи й матеріали. 3-є, випр. вид. / Відп. ред. Є. Штендера; Співред. П. Потічний. Торонто: Вид-во "Літопис УПА", 1989. С. 22–24.
8. Мірчук П. Українська повстанська армія (1942–1952). Мюнхен: [б. в.], 1953. 319 с.
9. Надурак Н. Ідейне протистояння українських зарубіжних і радянських дослідників в оцінці діяльності ОУН. *Новітня доба*. 2019. Вип. 7. С. 124–149. URL: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?portfolioitemid=321> (дата звернення: 15.03.2026).
10. Оглоблин О. Завдання української історіографії на еміграції: з перспективи 15 років. *Студії з історії України: Статті і джерельні матеріали* / Ред. Л. Винар. Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995. С. 290–291.
11. Примаченко Я. Північноамериканська історіографія діяльності ОУН і УПА. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 182 с.
12. Сватко Я. Животворна легенда Української Нації / Хміль С. Ф. *Українська партизанка*. Львів: Шлях перемоги, 1994. URL: <https://web.archive.org/web/20071014124107/http://lib.oun-upa.org.ua/khmel/> (дата звернення: 25.03.2026).
13. Содоль П. Організаційна структура УПА. *Сучасність*. 1983. № 1-2. С. 162–167.
14. Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943–1949. Довідник. Нью-Йорк: Пролог, 1994. 199 с.
15. У боротьбі за волю – під бойовими прапорами УПА: передрук крайового видання. Авгсбург: [б. в.], 1949. URL: <https://web.archive.org/web/20100529060734/http://lib.oun-upa.org.ua/upa/> (дата звернення: 25.03.2026).
16. УПА в національно-визвольних змаганнях України. Торонто – Канада: Центр. Бюро Ліги визволення України, 1950. 16 с.
17. Шолох Я. До проблеми концептуальних засад північноамериканської історіографії ОУН і УПА. Історіографічні дослідження в Україні. 2002. Вип. 11. С. 137–152. URL: http://history.org.ua/JournALL/graf/graf_2002_11/13.pdf (дата звернення: 15.03.2026).
18. Himka J.-P. A Central European Diaspora under the Shadow of WW II: The Galician Ukrainians in North America. *Austrian History Yearbook*. 2006. Vol. 37. P. 25.
19. Martovych O. The Struggle of Ukraine For Freedom Its Importance For A Free World / introd. by J. F. Stewart. Edinburgh: Scottish League For European Freedom, 1952. 40 p.
20. Tys-Krokhmaluk Y. UPA Warfare in Ukraine: Strategical, Tactical, and Organizational Problems of Ukrainian Resistance in World War II. New York: Society of Veterans of Ukrainian Insurgent Army of USA and Canada, 1972. 449 p.

REFERENCES

1. Belyaev V., Rudnitsky M. (1954). Pod chuzhimi znamenami. [Under foreign banners]. Moskva: Molodaya Gvardiya. 208 s. [in Russian].
2. Viedenieiev D. (2012). UPA i normy mizhnarodnoho humanitarnoho prava. [UPA and norms of international humanitarian law]. *Istorychna pravda*, 13.10. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2012/10/13/96716/> (data zvernennia: 20.03.2026). [in Ukrainian].
3. Davydenko V. (1989). «Ukrainska povstanska armiiia»: shliakh hanby i zlochyniv. [«Ukrainian Insurgent Army»: the path of shame and crimes]. Kyiv: Tovarystvo «Znannia». 48 s. [in Ukrainian].
4. Kosyk V. (1994). Ukrainskyi istoryk pro OUN i UPA. [Ukrainian historian about OUN and UPA]. *Ukrainskyi istoryk*, 1-4. 82–89. [in Ukrainian].
5. Lebed M. (1946). UPA, Ukrainska Povstanska Armiiia. Yii heneza, rist i dii u vyzvolnii borotbi ukrainskoho narodu za Ukrainsku Samostiinu Sobornu Derzhavu. Ch. 1. Nimetska okupatsiia Ukrainy. [UPA, Ukrainian Insurgent Army. Its genesis, growth and actions in the liberation struggle of the Ukrainian people for the Ukrainian Independent United State. Part 1. German occupation of Ukraine]. [B. m.]: Vydannia Presovoho Biura UHVR. 126 s. [in Ukrainian].
6. Lebed M. (1987). UPA. Ukrainska Povstanska Armiiia. [UPA. Ukrainian Insurgent Army]. Niu-York: Suchasnist. 206 s. (Biblioteka «Prolohu» i «Suchasnosti»; ch. 172). [in Ukrainian].
7. Litopys UPA. (1989). T. 1: Volyn i Polissia. Nimetska Okupatsiia. Kn. 1: Pochatky UPA; dokumenty y materiialy. [Litopys UPA. Vol. 1: Volhynia and Polissia. German Occupation. Book 1: The Beginnings of the UPA; documents and materials] / Vidp. red. Ye. Shtendera; Spivred. P. Potichnyi. Toronto: Vyd-vo «Litopys UPA». 22–24. [in Ukrainian].
8. Mirchuk P. (1953). Ukrainska povstanska armiiia (1942–1952). [Ukrainian Insurgent Army (1942–1952)]. Miunkhen: [s. n.]. 319 s. [in Ukrainian].
9. Nadurak N. (2019). Ideine protystoiannia ukrainskykh zarubizhnykh i radianskykh doslidnykiv v otsynsi diialnosti OUN. [Ideological confrontation of Ukrainian foreign and Soviet researchers in evaluating the activities of the OUN]. *Novitnia doba*, 7. 124–149. URL: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?portfolioitemid=321> (data zvernennia: 15.03.2026). [in Ukrainian].
10. Ohloblyn O. (1995). Zavdannia ukrainskoi istoriohrafii na emihratsii: z perspektyvy 15 rokov. [Tasks of Ukrainian historiography in emigration: from a 15-year perspective]. *Studii z istorii Ukrainy: Statii i dzherelni materialy* / Red. L. Vynar. Niu-York; Kyiv; Toronto. 290–291. [in Ukrainian].
11. Prymachenko Ya. (2010). Pivnichnoamerykanska istoriohrafiiia diialnosti OUN i UPA. [North American historiography of OUN and UPA activities]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 182 s. [in Ukrainian].
12. Svatko Ya. (1994). Zhyvotvorna lehenda Ukrainskoi Natsii. [Life-giving legend of the Ukrainian Nation] / Khmil S. F. *Ukrainska partyzanka*. Lviv: Shliakh peremohy. URL: <https://web.archive.org/web/20071014124107/http://lib.oun-upa.org.ua/khmel/> (data zvernennia: 25.03.2026). [in Ukrainian].

13. Sodol P. (1983). Orhanizatsiina struktura UPA. [Organizational structure of the UPA]. *Suchasnist*, 1-2. 162–167. [in Ukrainian].
14. Sodol P. (1994). *Ukrainska Povstancha Armii, 1943–1949*. [Ukrainian Insurgent Army, 1943–1949]. Dovidnyk. Niu-York: Proloh. 199 s. [in Ukrainian].
15. U borotbi za voliu – pid boiovymy praporamy UPA: peredruk kraiovoho vydannia (1949). [In the struggle for freedom – under the battle flags of the UPA: reprint of the regional publication]. Avgsburg: [s. n.]. URL: <https://web.archive.org/web/20100529060734/http://lib.oun-upa.org.ua/upa/> (data zvernennia: 25.03.2026). [in Ukrainian].
16. UPA v natsionalno-vyzvolnykh zmahanniakh Ukrainy (1950). [UPA in the national liberation struggles of Ukraine]. Toronto – Kanada: Tsent. Biuro Lihy vyzvolennia Ukrainy. 16 s. [in Ukrainian].
17. Sholokh Ya. (2002). Do problemy kontseptualnykh zasad pivnichnoamerykanskoï istoriohrafii OUN i UPA. [To the problem of conceptual foundations of North American historiography of OUN and UPA]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, 11. 137–152. URL: http://history.org.ua/JournALL/graf/graf_2002_11/13.pdf (data zvernennia: 15.03.2026). [in Ukrainian].
18. Himka J.-P. (2006). A Central European Diaspora under the Shadow of WW II: The Galician Ukrainians in North America. *Austrian History Yearbook*, 37. 25.
19. Martovych O. (1952). *The Struggle of Ukraine For Freedom: Its Importance For A Free World* / introd. by J. F. Stewart. Edinburgh: Scottish League For European Freedom. 40 p.
20. Tys-Krokhmaliuk Y. (1972). *UPA Warfare in Ukraine: Strategical, Tactical, and Organizational Problems of Ukrainian Resistance in World War II*. New York: Society of Veterans of Ukrainian Insurgent Army of USA and Canada. 449 p

Дата першого надходження статті до видання: 17.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 25.05.2026

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

